

BAKK MIKLÓS

A határontúliség fenomenológiája

Öllős László: *Az egyetértés konfliktusa.*
A Magyar Köztársaság alkotmánya
és a határon túli magyarok.

Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2008

Öllős László nemrég megjelent, *Az egyetértés konfliktusa* című könyvét az olvasó egyfajta termékeny zavarodottsággal teheti le: elgondolkodhat azon, hogy e munka a politikai elemzés határait teszi-e próbára, avagy a politikaértelmezés fenomenologikus irányának próbál új értelmet adni.

A mű tárgya egyszerre szűk és tág: a magyar nemzetpolitika problémakatalógusát tekinti át egyetlen kiindulópontból, a magyar alkotmány „felelősségklauzulája” felől, azt vizsgálván, hogy a rendszerváltás pillanatának egyik – látszólag szilárd – meg-egyezése miképp bomlott fel a magyar bel- és külpolitika átalakuló kontextusában, anélkül azonban, hogy konszenzus újratereztésére, valamilyen alkotmányos kísérletre igazából sor került volna.

Öllős könyve klasszikus tudományrendszertani fogalmaink szerint egyaránt tartalmaz normatív és empirikus-elemző részeket. Politikai

elemzéseként azt a kérdést veti fel, hogy hol vannak e műfaj tárgyi határai az alkalmazhatóság szempontjából. A mű elemzés-karakterét mindezekelőtt az adja, hogy „valahol” a politikatudomány és a politikai publicisztika határán van. Egyfajta „harmadik műfaj” tehát, anélkül azonban, hogy teljes mértékben megfelelné a politikai elemzés nyugaton már jórészt kanonizált ismérveinek, azoknak, amelyeket – kissé elnagyoltan – Csizmadia Ervin nemrégiben a következő három feltételben foglalt össze: a) a vizsgálati tárgy speciális meghatározása; b) alkalmazott politikatudományi szemlélet és módszertan; c) erőteljes (de nem kizárólagos) üzleti profil.¹ Öllös vizsgálatának tárgya tulajdonképpen egy alkotmányos konszenzus felbomlásának a története, de ez olyan „speciális kérdés”, amelyben a teljes magyar nemzetépítési problematika megjelenik. Ennek megfelelően az alkalmazott politikatudományi szemlélet is a konstitucionalizmus szakirodalmától (ezt a Hesse, Jonson, Peuss és mások munkáira való hivatkozás jeleníti meg) a nacionalizmuselméletig és a morálfilozófiáig tágul, tehát nem marad a szakmai módszertan szűkebb keretei között. A műfaji ismérvek közül legkevésbé az üzleti-megrendelői vonatkozás van jelen, ez viszont (szintén) a politikai esszé és a publicisztika felé tolja a műfaj határát.

A politikatudomány oldaláról Öllös könyvének a fenomenológiai jellegét kell észrevennünk. Eszerint a kollektív tevékenység és az általa létrehozott interszubsztivitás az, ami „van”, és ami – a fenomenológia schützi felfogása szerint – a neki tulajdonított jelentések révén alkotja a politika tényvilágát. Öllös szerint (bár ezt nem fejti ki) az örökölt nemzeti paradigma, a magyarság egységes politikai közösségbe való egyesítésének törekvése olyan erőteljes „interszubsztív valóság”, amely alapvetően meghatározta a politikai folyamatokat, és amely az egyik alapvetően fontos értelmezési verseny origója az elmúlt húsz év vitáiban. Mi több, Öllöst továbbgondolva azt is megfogalmazhatjuk talán, hogy ebben a versenyben a magyar politikusok a nemzetpolitika valóságát „nyilvános értelemképzési folyamatban” (Szabó Márton²) állítják elő, még akkor is (de épp azáltal), hogy ez az „értelem” folyamatosan vitatható és vitatott (azaz: nyilvánosan rejtélyes).

¹ Lásd Csizmadia Ervin: *Politikatudomány és politikai elemzés*. Budapest, Századvég Kiadó, 123.

² Lásd Szabó Márton: *Diszkurzív térben*. Budapest, Scientia Humana, 1998; Szabó Márton: *A diszkurzív politológiatudomány alapjai. Elméletek és elemzések*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2003.

A határon túli magyarsággal kapcsolatos, 1989-ben kialakult alkotmányos konszenzus kérdése annyiban sajátos, hogy az ellentmondásos értelemadás igazából csak az alkotmányos klauzulába való foglalás után indult meg. Azok az értelemadó viták, amelyek utólagosan létrehozták a kilencvenes években a nemzetpolitika valóságát, 1989 előtt jóformán még csak fel sem villantak.

E viták nyomán mindazonáltal mára kialakult a határon túli magyarság törekvéseinek az a katalógusa, amelyhez a magyar állam támogatólag viszonyul. E célok tekintetében látszólagos az egyetértés, és – Öllős összegzése nyomán – a következőképpen foglalhatók össze: 1. a határon túli magyarok politikai képviseletre való törekvése államuk képviseleti testületeiben; 2. a magyar nyelv hivatalossá tétele az illető állam magyarok által lakott területein; 3. az oktatás és a kulturális élet öngazgatása (beleértve a felsőoktatást is); 4. országuk olyan területi-közigazgatási felosztása, amelyben a kisebbségi magyaroknak lehetőleg minél kisebb része szoruljon regionális szinten is kisebbségi helyzetbe, és amely tartalmazza bizonyos „területi státus” (autonómia) lehetőségét is ott, ahol ennek történeti-demográfiai feltételei adóttak; 5. az általuk lakott régiók olyan gazdasági fejlődése, amellyel nem maradnak el a többségi nemzet által lakott régióktól, de ugyanakkor amely nem jelenti településszerkezetük felbomlásának veszélyét; 6. a saját szimbólumok hivatalos szintre emelése (azaz: részesedés az állam szimbolikus javaiból); 7. részesedés a politikai reprezentáció révén a végrehajtó hatalomból (68–71.old.)

Mindezek, mondja Öllős, „klasszikus nemzeti célok”, amelyeket Magyarországnak támogatnia kell. A probléma abból adódik, hogy miközben az ilyen célok elvi támogatására adott volt a konszenzus a rendszerváltás pillanatában (anélkül azonban, hogy – néhány kevés kivétellel – szakmai és módszeres számbavételükre sor került volna), az állampolitikai eszközök hiánya és a politikai versenyben óhatatlanul felmerülő prioritásviták e konszenzusalapot nem az egyetértéses kifejtés irányába fejlesztették, hanem a politikai verseny nem szándékolt eredményeképp mintegy felszámolták. Paradox módon ehhez épp a támogatandó célok „rossz hierarchizálása” vezetett (persze nem egymagában). Öllős ugyan nem fejt ki, de elemzéséből az a konklúzió is levonható, hogy amennyiben a kisebbségi magyarság kultúrájának támogatása világosan elválik attól a politikai támogatástól, amelynek célja csupán a képviselethez jutás az illető államban, vagyis hierarchikusan is szétválik a kulturális reprodukció és a politikai érdekérvényesítés támoga-

tása, akkor a magyarországi pártok közötti versenyellentétek nem eredményeznek oly mély – és a magyarországra emlékeztető – ellentétet a kisebbségi közéletben. Csakhogy erre nem került sor, mert nagyon korán megjelent mindenütt a magyar kisebbség politikai vezetőinek a magyar kormány támogatását élvező külön csoportja, amely az eszközök és prioritások vitáinak burkában behozta a magyarországi, majd a magyar politikai közösség vitáit is a kisebbségi közéletbe.

És itt jutunk el a politikai közösség kérdéséhez, amely Öllös könyvének leginkább vitára ingerlő része, annak megválaszolásához, hogy a magyarság határokon átnyúló összetartozása milyen módon, milyen mértékben kulturális és milyen mértékben politikai természetű is. A szerző erre gyakorlati, a morális közgondolkodással egybecsengő választ ad: bár a magyar kisebbségek nem rendelkeznek magyarországi választójoggal, mégis „közel állnak Magyarország politikai közösségéhez” (96.old.).

A rigorózan feltett kérdésnek mindazonáltal egyaránt van elméleti töltete és fontos gyakorlati konzekvenciája is.

Elméleti szempontból a magyar kérdés kétségtelenül jó alkalom szembenézni a kulturális közösség–politikai közösség (nemzet) dichotómia tarthatatlanságára. A nyugat-európai térségre vonatkozóan Dieckhoff³, a kelet-közép-európaira nézve pedig Hroch⁴ írt meggyőző elemzést e francia-német eredetű paradigma tarthatatlanságáról, az utóbbi épp a magyar példán mutatja meg (mások mellett), hogy a közép-európai birtoktársadalmak, a történeti idejű „nemesi köztársaságok” hagyománya erős demokratikus komponenst épített be a nyelvivé vált nemzeti önfelfogásba, szemben azokkal a kis földműves népekkel, amelyek saját politikai rendszer nélkül teremtették meg a modern korban saját polgárságukat (észtek, lettek, szlovákok stb.). Ennek egyébként épp Magyarország és szomszédai viszonyában vannak máig is ható következményei.

Az Öllös által vizsgált kérdés nézőpontjából azonban a gyakorlati konzekvenciák fontosabbak. Ugyanis ha a magyar kulturális közösséget politikai közösségként is el tudjuk gondolni, akkor ez a „nemzetegyesítés” konkurens projektjeibe is torkollhat. (Ez néhány évvel a státustörvény vitájában domborodott ki, amely egyaránt felvillantott egy olyan

³ Dieckhoff, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése*. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. Budapest, Rejtjel K., 2004. pp.298–311.

⁴ Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge University Press, 1985.

magyar reintegrációs stratégiát, amelynek egyetlen centruma Budapest, és azt, amelyben a politikai közösség egyfajta szétfejlődés nyomán – de megőrizve a határon túli magyar nemzeti közösségek politikai szubjektivitását – azt az illető állam közjogi struktúrájának is formát adó politikai integrációk felé tereli; ez utóbbi esetben a magyar integráció Budapest és a határon túli közigazgatási egységek tisztán „kulturális föderációját” fogalmazhatná meg stratégiai eszményként.)

Még fontosabb gyakorlati konzekvencia azonban a határon túli magyar közösségek és a magyar politikai pártok viszonya. Ugyanis politikai karakterű összmagyar közösség nem képzelhető el a politikai részvétel valamilyen közös formá-ja(-i) nélkül, a részvétel első ágensei pedig mindig a politikai pártok. Vagyis: a politikai karakterű „magyar egység” nem valósulhat meg anélkül, hogy a magyarországi pártok valamilyen, határokon átnyúló mobilizációs hatást ne fejtsenek ki. Ez azt jelenti, hogy van ugyan értelme felvetni – a konszenzustervezés (normatív) nézőpontjából – azt, amit Öllös közmegegyezéses önkorlátozásként az „új alkotmányos egyetértés” elemeként ajánl, azonban a politika mozgástörvényeinek ismeretében ennek megvalósíthatatlanságával, irrealitásával is számolni kell. Ez ugyan sokkal esetlegesebbé teszi az alkotmányos egyetértés új alapjának a megteremtését, de nem reménytelené. Az egyetértés keresésének van ugyanis egy másik iránya is: ez nem a magyar pártok, politikai szereplők „leállását” jelenti az utódállamok határainál, hanem inkább azoknak a társulások döntéshozatali kereteknek a kialakítását, amelyek könnyen és gyorsan tudnak alkalmazkodni az egyes kisebbségek politikai képviseletének (helyének és súlyának) az átalakulásához.

Továbbá ez azt is jelenti, hogy a határokon átívelő nemzeti egységnek – amelyet Öllös szilárd, és a politikai konfliktusok által veszélyeztetett kulturális adottságként kezel – a konfliktusos politikai folyamat nem feltétlenül csak rombolója. Létezik az a perspektíva is, amelyből a nemzetépítés vehiculuma épp az intézményesen kordában tartott politikai konfliktus. A határokon túlnyúló (politikai) magyar nemzetépítés a klasszikus államnemzeti nation-building „posztmodern kiegészüléseként” is értelmezhető, és így az állam alatti (autonómiákra vagy regionális státusra irányuló) nemzetépítés, a határokon átnyúló – transzszuverenitást célzó – nemzetépítés, valamint a védekező nemzetépítés⁵ nem csupán a tria-

⁵ Lásd Csergő Zsuzsa – Goldgeier, James M.: *Nationalist Strategies and European Integration*. In: Kántor – Majtényi – Ieda – Vízi – Halász (eds.): *The Hungarian*

noni trauma maradványtörekvése, hanem a politikai közösségek újraalkotásának egyik, konfliktusokból építkező folyamata. Összetett folyamat, amelyben olykor épp a pártpolitikai konfliktusok állítják elő – a „próbák és hibák” módszerével – a politikai közösség újonnan lehetséges formáit. Ennek sikere természetesen nem garantált, de az eddigi sikertelenségek-ből nem feltétlenül következik az, hogy Magyarország és a határon túli magyarok kapcsolatában az önmagában harmonikus (nyelvében és kultúrájában adott) magyar közösség és a vele szemben romboló hatásúnak tekintett politikai konfliktus viszonya adhatja azokat a normatív fogódzókat, amelyek keresésére ez az esszé-elemzés indult.